

to összefoglalásból.

M.M. Postan és John Hatcher:

„Népesség és osztályviszonyok a feudális társadalomban.”¹²

Postan és Hatcher cikke tömör áttekintést kíván adni Brenner megalapozatlan gyanúsításainak és téves vagy hiányos gazdaságtörténeti ismereteinek legkirívóbb eseteiről. A szerzők többször utalnak rá, hogy pusztán a fórum jellegéből adódó terjedelmi korlátok akadályozták meg őket abban, hogy Brenner tévedéseinek ne egy jóval gazdagabb listájával jelentkezzenek.

① Elsőként azt szögezik le, hogy Brenner az általa kritizált történészek

nézeteinek elferditése révén próbálta meg kompromittálni az ún. 'demográfiai' vagy 'ciklikus' malthusianus modellt. Nem igaz ugyanis Brennernek az a vádja – amelyet egyébként eredetileg Koszminszkij fogalmazott meg és olyan tiszteletreméltó marxista középkorászok is átvettek, mint Malowist és Barg, újabban pedig a szovjet történeti enciklopédiában nyert hivatalos megfogalmazást – hogy a kérdéses szerzők mindenhatónak tekintették a demográfiai tényezőket a középkori gazdaságban és társadalomban, és ezzel mellőzték vagy legalábbis minimálisra csökkentették a társadalmi tényezők – mindenekelőtt a feudális osztályszerkezet és az ehhez tartozó jobbágy-kizsákmányolás – jelentőségét. A valóságban ezek az eltévelyedéssel vádolt történészek egy-egy gazdasági helyzet vizsgálatát mindig társadalmi közegbe ágyazva próbálták elvégezni. Kiemelkedő szerepet tulajdonítottak a feudális járadéknak, a jobbágyok elszegényedésének, és annak is, hogy a jobbágyok nem voltak képesek birtokaikon beruházásokat eszközölni, sőt földjük termelékenységét sem tudták megőrizni. Hivatkoztak ezen túlmenően olyan társadalmi tényezőkre is, mint családszerkezet, öröklési szokások, a technológiai újítások iránti attitűdök, közösségi kedvezmények és korlátozások, a gazdasági törekvések és fogyasztási szükségletek uralkodó hierarchiája stb. Nézetük szerint „a középkor többet jelent a feudális rendszernél, a feudális rendszer pedig a benne foglalt osztályviszonyoknál. Mászóval, a kérdéses történészek nem a társadalmi tényezők mellőzésével térnek el Brenner professzortól, hanem az általuk figyelembe vett társadalmi vonatkozások skálájával, amely túl széles ahhoz, hogy be lehessen szorítani az osztálykonfliktusról alkotott régi marxista koncepcióba.”¹³

2) Magával a demográfiai hipotézissel szembeni érvelése során Brenner egyaránt ejt logikai és ténybeli hibákat. Amikor Kelet-Európát hozza fel példaként arra, hogy hasonló demográfiai trendek eltérő időpontokban és vidékeken eltérő eredményekhez vezettek, ezzel mintha azt követelné egy kauzális tényező igazolásától, hogy ki kell tudni mutatni a kérdéses tényezőről, hogy azonos eredményhez vezet teljesen eltérő körülmények között is. A történeti tények terén pedig ott sántít Brenner érve, hogy nem a középkori népességcsökkenést követően szilárdult meg a jobbágyság az Elbától keletre, hanem egy későbbi időszakban. A kelet-európai példa fő gyengesége pedig az, hogy Brenner összekeveri a csökkenő népesség fogalmát a relatív munkaerőhiányéval. Nem az abszolút népességnagyság hanyatlása készítette a kelet-német kormányzatokat és nemeseket a parasztbirtokok kisajátítására és az erőszakos munkaerőborzításra, hanem az a tény, hogy nemzetközi gabonapiac 15. és 18. század között növekedése.

illetve 3. és 4. század között

A ~~paraszti~~ ~~termelés~~ a munkaerő igényeire szabott
vezetett a ~~gyári~~ ~~termelés~~ ~~ben~~, ~~1818-tól~~
hiszen a ~~paraszti~~ ~~termelés~~ ~~ben~~ ~~1818-tól~~ ~~1848-ig~~

nagyüzemi gabonatermelésre gyakorolt ösztönző hatása révén megnövelte ennek a munkaerő iránti igényét, amit viszont egy földdel jól ellátott paraszti népesség nem tudott és nem akart volna kielégíteni! Főleges ehhez azt hozzátenni, hogy e megoldást nem lehetett volna kikényszeríteni, ha a junkerek pozíciója nem lett volna olyan erős, amilyen erős volt; ugyanilyen erős volt az egyébként már a korábbi évszázadokban is, amikor a kelet-európai parasztság még jómódú és szabad volt. Találhatott volna Brenner sokkal szerencsésebb ellenpéldákat is a 12-13. századi Angliában és Franciaországban, de még így is szelmalomharcot folytatott volna, hiszen a demográfiai tényezőknek jelentőséget tulajdonító történészek nincsenek azon az állásponton, hogy a növekvő népesség mindig a jobbágyi függés fokozódásához, a népességcsökkenés pedig ennek felszámolásához vezetett..

3
Nem mentes Brenner tárgyalása az általa kritizált nézetek doktrinális forrásaira és hovatartozására vonatkozó tévképzetektől sem. Noha a cikk szerzői nem tekintik olyan becsületsértőnek a malthusianizmus elnevezést, mint „néha a régivágású marxisták” teszik, mégis jogosulatlannak tartják Brenner névhasználatát, eltekintve attól az értelmezéstől, miszerint a demográfiai tényezőkre történő minden utalás malthusianus. Három döntő különbség mutatkozik Malthus és a Brenner által kritizált történészek felfogása között. Először is Malthus-t kizárólag az individuális jólét, illetve az egy főre jutó jövedelem szempontjából érdekelte a gazdasági tevékenység és a gazdasági fejlődés, míg a szobánforgó történészek ettől függetlenül is foglalkoznak vele. Másrészt a népesség és a gazdasági jólét közötti kapcsolatot nem kezeli Malthus módjára olyan egyenletként, amelybe más változók nem lépnek be. Végül a kritizált történészek – de legalábbis a köztük lévő középkorászok által bemutatott demográfiai mozgások nem követik a malthusianus mechanizmus kétfázisú ritmusát, amelyben a növekvő népesség és csökkenő jövedelmek szakaszát automatikusan követi és ellensúlyozza a csökkenő népesség és növekvő jövedelmek szakasza. Ha már doktrinális foglatba akarja helyezni valaki a Brenner által kritizált történészek hipotéziseit, sokkal helyénvalóbb lenne Ricardo járadékelméletéhez, illetve ennek Carey, Mill és Marshall által korrigált változatához fordulni. Hogy maguk a kérdéses történészek tartózkodtak még a Ricardo névre történő hivatkozástól is, ennek az az oka, hogy egyetlen teoretikus mátrix sem fedheti le elég pontosan a történeti tények végtelen komplexitását.

h) Attérve Brenner pozitív fejtegetéseinek, azaz mindenekelőtt az osztályviszonyok meghatározó szerepének a kritikájára, a szerzőpár megállapítja, hogy súlyos melléfogás a paraszti termelés kimerülésének és az ezen alapuló

14. század eleji 'válságnak' az okát pusztán a feudalizmus 'többlet-elsajátítási viszonyaiban', a jobbágykizsákmányolás módjában keresni. Ha valóban ez volna felelős a középkori mezőgazdaság összes hiányosságáért, akkor a középkor gazdasági problémái alig jelentkezhettek volna olyan helyzetekben, amikor a feudális elnyomás hiányzott vagy gyenge volt; Angliában például a nagybirtok uralta központi területeken (manorialized core)¹⁴ kívül nem jelentkezhettek volna a 13. század gazdasági tendenciái. A személyes szabadság kétségtelen gazdasági előnyei ugyanis nem jelentik azt, hogy a szabad birtokosok összessége jómódúbb és produktívabb csoportot alkotott volna, mint a jobbágyoké. A szabad bérlet ugyanis nemcsak előnyökkel járt, hanem veszélyekkel is: a részörökléssel gyakran együtt járó elidegenítési szabadság a szabad birtokok aprózódásához, szükölködő sokaságuk kialakulásához vezetett. A Lincolnshire-i mocsárvidék (fenland) túlnyomórészt szabad falvaiban ily módon csökkent például az egy családra jutó átlagos szántó-legelő nagysága (the average arable, meadow and pasture per head) kb. 1–1 1/2 acre-re (0,4–0,6 hektár). Normandia és Párizs-környéke ~~Brenner~~ által is említett példái esetében a 13. században valóban eltűnt a jobbágyosság, viszont – Brenner interpretációjától eltérően – a 13. és 14. század fordulóján e területeken inséges állapotok uralkodtak, még olyankor is, amikor nem volt rossz a termés. A tényállás az, hogy a 13. században – Normandiában és Párizs környékén éppúgy, mint Angliában – mind a szabad, mind a szolgai állapotú (servile) parasztok szenvedtek a nagy és növekvő földínség következményeitől, így például a birtokaikra nehezedő fizetések (payments) növekedésétől. Ezek növekedése nem pusztán a feudális hatalom túltengését tükrözte, hanem piaci erőket is, ami abból látható, hogy e terhek a 13. században gyakran voltak szabad egyezkedés eredményeként létrejött bérleti szerződésben lefektetve, még olyan esetekben is, amikor a bérbeadó (lessor) és a bérlő (lessee) egyaránt falusi vagy jobbágy volt.

4 A parasztokról alkotott téves elképzeléshez hasonlóan torz képet eredményez a 'többlet-elvonási viszonyok' túlhangsúlyozása a földesurak esetében is. Ha ugyanis valóban a feudális kizsákmányolás lett volna a középkori mezőgazdaság átalakulásainak kizárólagos oka, akkor miként sujtotta volna ez magukat a földesurakat is? Pedig őket is sujtotta. A 13. században – noha ekkor található legtöbb példa az uradalmakon rugalmasan beruházó földbirtokosokra – a demesnéken a terméshozamok többnyire mélyrehatóan alacsonyak voltak, és tovább csökkentek. Ennek forrása az uralkodó ^{széles} technológia elmaradottsága, és mindenekeelőtt a földesúri beruházások elégtelensége volt. Amikor Brenner a földesurak korlátlan járadéknó-

velési hatalmával magyarázza a nem megfelelő beruházásokat, akkor a járadékok relatív fontosságát és rugalmasságát egyaránt eltülozta. Nem tételezhető fel ugyanis, hogy a 12. és 13. században a földesurak fő jövedelmi forrását egyöntetűen a járadékok képezték volna: néhány földesúr kétségkívül teljesen járadékosná (rentier) vált a 13. századra, sokuk viszont – különösen az egyháziak – továbbra is a demesne termékeinek eladásából szerezte jövedelme igen jelentős részét. Nem rendelkeztek továbbá a földesurak korlátlan járadéknövelési hatalommal sem: a járadékfizettségek magját alkotó, szokásjogon alapuló járadékok rögzítettek voltak, és pótlólagos adókat sem lehetett korlátlanul kivetni; az elvileg önkényes tallage-járlék pedig sok nagybirtokon rendszeres illetékké (impost) alakult át. Ahol ez megtörtént, ott különös jelentőségre tettek szert a használatbavételi díjak, amelyek – Brenner kizsákmányolás-elméletétől eltérően – a piaci erők pontosabb tükrözése révén emelkedtek az ország sok részében a 13. század folyamán és a 14. század elején. A teljesen földesúri hatalom (manorial compulsion) alatt állók gyakran fizettek kisebb használatbavételi díjat, mint az ilyen kötelék alá nem tartozók; a legnagyobb díjakat pedig rendszerint a leggazdagabb falusiak – gyakran szabad birtokosok – fizették. A valóságban a 13. században és a 14. század elején kialakuló magas fizetések a nagybirtok szokásjogi korlátozásaitól mentes szerződéses bérleteken általában magasabbak voltak, mint a jobbágybirtokokon.

Ha Brenner feltételezésének megfelelően, a magasabb járadékok valóban a földesurak feudális hatalmának eredményeként alakultak volna ki, akkor azokban a korai évszázadokban lettek volna a legnagyobbak és legáltalánosabbak, amikor a földesúri (manorial) gazdaság a csúcsponton állt. Valójában nem ekkor, hanem a késői középkorban nőtt a leggyorsabban a járadékokból származó földesúri jövedelem, amikor pedig a demesnek és a munkaszolgáltatások már felbomlóban voltak. A járadék vagy járadékjellegeterhek növekedését valójában a pestis előtti időszak gazdasági változásai ösztönözték, amelyek könnyebbé és előnyösebbé tették a földesurak számára, hogy viszonylag állandó hatalmukat fokozott mértékben kihasználják. E hatalom azonban még legmagasabb fokán sem tette törvényszerűen képessé a földesurakat arra, hogy vagyonukat vagy jövedelmüket jobbágyaik birtokainak elvételével növeljék, mint a német junkerek tették a 16. és 17. században.

6 Zavaros nézeteket alkot Brenner a földesúri (manorial) beruházásokról is, mivel egy folyamatba mossa össze ennek két igen különböző fajtáját: a földvásárlást és a produktív beruházásokat. A középkori földbirtokosok

szívesen fordították tőkéiket földjük növelésére, ami egy-egy nagybirtok
össztermelését növelhette ugyan, termelékenységét viszont nem. 'Mélyégi'!

beruházásokra viszont már kevésbé fordították javaikat. A feudális nemes-
ség életmódjából és értékhierarchiaiból fakadt az a tény, hogy a földszer-
zés volt az általuk előnyben részesített tőkebefektetés. Egy feudális nemes
számára ugyanis elsősorban földbirtokainak megfelelő mérete tette lehető-
vé, hogy jól láthassa el kötelezettségeit és jól aknázhassa ki lehetőségeit. So-
kan azonban nemcsak a produktív beruházást, de már magát a gyűjtést is
elmulasztották. E kettős mulasztás volt az egyik oka annak, hogy a nagy-
birtokosok (manorial landowners) sem tudták kikerülni a kor gazdasági be-
tegségét.